

УДК 346.91 UDC

**СУДДЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ УЧАСНИК
ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА
УЧАСТЮ СУДДІ В
ГОСПОДАРСЬКОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

**THE JUDGE AS A SPECIAL
PARTICIPANT IN DISPUTE
SETTLEMENT WITH THE
PARTICIPATION OF A JUDGE IN
COMMERCIAL JUDICIAL
PROCEEDINGS**

Олена СКОВОРОДИНА

Olena SKOVORODINA

аспірантка

Postgraduate student

Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

Academician F.H. Burchak Scientific
Research Institute of Private Law and
Entrepreneurship of the NALS of Ukraine
(Kyiv)

<https://orcid.org/0009-0007-6210-7208>

У статті досліджуються особливості судді як учасника процедури врегулювання господарського спору. Встановлюється місце судді серед інших учасників процесуальних правовідносин та учасників судового процесу в господарському судочинстві. Зауважується, статус судді як особи, яка здійснює судочинство та є учасником процесуальних правовідносин при його здійсненні, дає підстави все ж відносити його до учасників судового процесу.

Розкриваються правові та організаційні засади забезпечення професійної готовності судді до виконання нової для нього ролі в системі процесуальних відносин – особи, яка здійснює посередництво у врегулюванні спору, який передано на розгляд суду. Наведено вимоги до кваліфікаційного оцінювання кандидатів на посаду судді та суддів, первинної підготовки та підвищення кваліфікації суддів. Констатується відповідність таких підходів вітчизняного законодавства до кваліфікації суддів рекомендаціям КРЕС.

Запропоновано усунути обмеження на ведення процедури врегулювання спору виключно суддею-доповідачем у справі, яка в першій інстанції розглядається колегією суддів. На основі

The article examines the features of a judge as a participant in the procedure for settling a commercial dispute. The place of a judge among other participants in procedural legal relations and participants in the trial in commercial legal proceedings is established. It is noted that the status of a judge as a person who carries out legal proceedings and is a participant in procedural legal relations during its implementation gives grounds to still attribute him to the participants in the trial.

The legal and organizational principles of ensuring the professional readiness of a judge to fulfill a new role for him in the system of procedural relations are revealed – a person who mediates in the settlement of a dispute that has been submitted to the court for consideration. The requirements for the qualification assessment of candidates for the position of judge and judges, initial training and advanced training of judges are given. The compliance of such approaches of domestic legislation to the qualification of judges with the recommendations of the CCJE is stated.

It is proposed to eliminate restrictions on conducting the dispute settlement procedure exclusively by a judge-rapporteur in a case that is considered in the first instance by a panel of judges. Based on the

принципів диспозитивності та добровільності будь-яких процедур АВС запропоновано наділити сторони правом обирати для проведення врегулювання спору будь-кого із членів колегії суддів, призначеної для розгляду справи.

Ключові слова: суд; суддя; господарський спір; альтернативні способи вирішення спорів; врегулювання господарського спору за участю судді

principles of dispositiveness and voluntariness of any ADR procedures, it is proposed to grant the parties the right to choose any member of the panel of judges appointed to consider the case to resolve the dispute.

Keywords: Judicial proceedings; court; judge; commercial dispute; alternative dispute resolution; settlement of a commercial dispute with the participation of a judge

Вступ (проблема, актуальність). Тривалий шлях реформування судоустрою та судочинства в Україні забезпечив виправлення значної кількості недоліків процесуального законодавства різної спеціалізації, які були наслідком від радянської держави в процесі правонаступництва. Деякі інститути були модернізовані. Деякі – ліквідовані. Водночас відбувався процес наповнення процесуального законодавства новими для вітчизняної правової системи інститутами. Серед таких інститутів – врегулювання спору за участю судді. Цей інститут цілком відповідає принципам господарського судочинства, зокрема і принципу диспозитивності, змістом якого є широке коло правомочностей сторін правовідносин щодо виходу з конфліктної ситуації. Пріоритетним шляхом розпорядження правом на захист порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод чи інтересів є співпраця суду та сторін у процесі, в результаті якої спір про право врегулюється сторонами за допомогою судді у формі, визначеній процесуальним законом.

Суд в особі судді завжди був особливим суб'єктом процесуальних відносин. Його особливість визначалася тим, що він наділявся повноваженнями застосовувати норми права для вирішення спору. Суд повинен був знати закон. *Jura novit curia* (Суд знає закони). І застосовувати його, вирішуючи спір. *Fiat justitia et pereat mundus* (Нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув Світ). На сучасному етапі розвитку правових систем на суд часто покладаються деякі інші функції і до судді ставляться дещо інші вимоги. Врегулювання спору за участю судді тут є яскравим прикладом. Від судді в цій процедурі не вимагається застосовувати закон та вирішувати спір. Суддя тут виступає посередником між сторонами спору та сприяє їм у досягненні взаємоприйняттого виходу з конфліктної ситуації. Тому актуальним стає виявлення особливостей судді як уособлення суду у відносинах врегулювання господарського спору за участю судді.

Огляд літератури та сучасного стану проблеми. В науці господарського процесуального права до цього часу відсутні праці, які б цілісно досліджували інститут врегулювання господарських спорів за участю судді. Деякі дисертаційні дослідження торкаються особливої ролі суду в господарському судочинстві. Зокрема, у дисертації Дем'як В. М. «Учасники господарського процесу в позовному провадженні» (2012) суд/суддя розглядається як учасник господарських процесуальних правовідносин, однак, відповідно до норм чинного законодавства виключається із кола учасників господарського процесу [1]. У дисертації Найфлейша Д. В. «Окрема думка судді» (2014) суддя розглядається як суб'єкт подання окремої думки судді [6]. Роль судді в примиренні сторін розкрито у дисертації Попкова П. О. «Мирова угода в господарському процесі» (2019) [8].

Безпосередньо проблематиці врегулювання спору за участю судді вже присвячено два дисертаційних дослідження на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право: В. Є. Прущак «Врегулювання спору за участю судді в цивільному судочинстві України» (2020) [17] та О. В. Тиханського «Врегулювання цивільного спору за участю судді в цивільному судочинстві України» (2021) [20]. Обидві ці дисертації, попри фокусування на цивільному процесі, розкривають основоположні засади врегулювання спору за участю судді, які можуть бути властиві господарському судочинству. В. Є. Прущак пропонує

запозичити зарубіжний досвід спеціальної підготовки суддів для проведення врегулювання спору та створити інформаційний ресурс, на якому буде розміщено інформацію про суддів, за участю яких може відбуватися процедура врегулювання спору [17, с. 112–113]. Також авторка звертає увагу на питання допустимого ступеня судової активності під час врегулювання спору [17, с. 9–10, 49–50, 138–140].

Дослідження у сфері цивільного процесу можуть бути використані як підґрунтя для дослідження процедури врегулювання спору за участю судді і в інших галузях процесуальної науки, зокрема, і в науці господарського процесуального права, однак вони не враховують усіх їх особливостей.

Мета та завдання дослідження. Метою цього дослідження є виявлення та систематизація особливостей статусу судді як учасника процедури врегулювання господарського спору за участю судді. Для досягнення такої мети слід вирішити низку завдань:

- встановити місце судді серед інших учасників процесуальних правовідносин;
- з'ясувати достатність вимог чинного законодавства для забезпечення наявності у судді достатнього рівня компетентності для проведення ефективного врегулювання господарського спору;
- розкрити міжнародні підходи до визначення ролі судді в процедурі врегулювання спору та забезпечення відповідної підготовки суддів;
- виявити недоліки визначення особи судді, який має право в конкретній справі здійснювати процедуру врегулювання господарського спору за участю судді та запропонувати шляхи їх усунення.

Виклад основного матеріалу (методи, результати, обговорення). Згідно зі статтею 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюються виключно суди. Водночас, у статті 127 Конституції України вказується, що правосуддя здійснюють судді, а у визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних. Тут вбачаються певні недоліки нормотворчої техніки, адже в одній конституційній нормі передбачено, що правосуддя здійснюється виключно судами, а в іншій – що правосуддя здійснюється суддями. Подібні недоліки вбачаються і у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» [13], у якому, як і в Конституції України, передбачено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (частина перша статті 5 Закону), хоча й більш чітко розмежовується сутність та функції судів та суддів. Так, у частині першій статті 1 цього Закону вказано, що судова влада в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. У частині другій статті 1 визначено роль суддів: «судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур». Отже, носієм судової влади є суди, а реалізують її безпосередньо судді. Проте співвідношення між судовою владою та правосуддям у Законі прямо не розкривається. О. І. Махніцький зауважує, що правосуддя та судова влада – це пов'язані, проте не тотожні поняття. Правосуддя – це діяльність судових органів (виключно судів), що здійснюють судову владу. Судова влада у свою чергу, відповідно до теорії й практики розподілу влади, є самостійною незалежною сферою публічної влади, яка створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів, контролю за конституційністю законів, захисту прав та свобод людини й громадянина тощо. Судова влада в Україні реалізується шляхом правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. У свою чергу правосуддя є однією з форм реалізації судової влади поряд із такими формами, як конституційний контроль, формування суддівського корпусу та органів суддівського самоврядування, тлумачення (та роз'яснення) законодавства, організаційне та інформаційно-аналітичне забезпечення судів (узагальнення судової практики, аналіз судової статистики тощо) [4, с. 21–22]. Отже, правосуддя є хоч і основною, але не єдиною формою реалізації судової влади. Правосуддя як основна форма реалізації судової влади покладається на суди та здійснюється виключно в судах суддями, а у випадках, передбачених процесуальним законом, – присяжними.

Згідно зі статтею 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею є громадянин України який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі.

З метою визначення здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя проводиться кваліфікаційне оцінювання суддів. Кваліфікаційне оцінювання включає складання кваліфікаційного іспиту та дослідження досьє з проведенням співбесіди. Кваліфікаційний іспит для цілей кваліфікаційного оцінювання є основним засобом встановлення відповідності судді (кандидата на посаду судді) критерію професійної компетентності та проводиться в порядку, передбаченому статтею 74 цього Закону, з урахуванням особливостей, встановлених цією главою. Кваліфікаційний іспит проводиться шляхом складання анонімних тестувань та практичного завдання. Анонімне тестування проводиться щодо когнітивних здібностей, історії української державності, загальних знань у сфері права та спеціалізації відповідного суду з урахуванням його інстанційності. Практичне завдання проводиться щодо спеціалізації відповідного суду з урахуванням його інстанційності.

Метою іспиту є виявлення належних знань, рівня підготовки та здатності учасника здійснювати правосуддя у суді відповідного рівня та спеціалізації. Завданнями іспиту є встановлення відповідності учасника вимогам до посади судді відповідного рівня та спеціалізації за критерієм професійної компетентності та такими показниками: 1) когнітивні здібності (логічне мислення, вербальне мислення); 2) знання історії української державності; 3) загальні знання у сфері права; 4) знання зі спеціальності суду відповідного рівня; 5) здатність практичного застосування знань у сфері права у суді відповідного рівня та спеціалізації (вміння застосовувати знання у сфері права, навички юридичного письма, навички правничої аргументації [7]).

Програма іспиту анонімного тестування загальних знань у сфері права та з кожної спеціалізації суду (адміністративної, господарської, загальної) для проведення кваліфікаційного іспиту кандидатів на посаду судді місцевого суду та суддів, які мають намір бути переведеними до іншого місцевого суду у загальному блоці включає в себе такі дисципліни (теми): «Конституційне право України», Правові та організаційні засади правотворчої діяльності (Закон України «Про правотворчу діяльність»); «Антикорупційне законодавство України»; «Міжнародні договори України: поняття, види, дія на території України. Віденська конвенція про право міжнародних договорів»; «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод»; «Основи права Європейського Союзу», «Організація судової влади та здійснення правосуддя в Україні». У спеціальному блоці для господарської спеціалізації передбачено такі дисципліни (теми): «Господарське право України», «Цивільне право України»; «Земельне право України»; «Право інтелектуальної власності»; «Антимонopolне і конкурентне законодавство України», «Цінні папери, ринки капіталу та організовані товарні ринки в Україні», «Корпоративне право України», «Законодавство України у сфері відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Господарське процесуальне право», «Практика Європейського суду з прав людини» [14]. Тематика господарського процесуального права не передбачає питань врегулювання господарського спору за участю судді. Натомість блок «Цивільне процесуальне право» для загальної спеціалізації та «Адміністративне судочинство в Україні» для адміністративної юрисдикції передбачають перевірку знань з врегулювання спору за участю судді.

Однак, для ефективного застосування такого процесуального засобу, як врегулювання спору за участю судді, потрібно не лише знати процесуальне законодавство, яким встановлюється порядок такого врегулювання, але й мати загальні знання з конфліктології загалом та врегулювання конфліктів зокрема. Адже здатність судді зрозуміти природу конфлікту, який, насправді може бути нетотожним правовому спору, за вирішенням якого сторони звертаються до суду, виявити його причини, правильно оцінити перспективи врегулювання та обрати його напрями є обов'язковою умовою ефективності врегулювання

господарського спору за участю судді. Проте кваліфікаційний іспит для кандидатів на посаду судді не передбачає перевірку таких знань.

Загальні вимоги до кандидатів на посаду судді, встановлені статтею 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає наявність у кандидата вищої юридичної освіти. Стандарт вищої освіти зі спеціальності 081 Право для другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає низку компетентностей випускника та результатів навчання, які мають сприяти ефективності врегулювання спорів за участю судді: здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу; здатність до пошуку, оброблення та налізу інформації з різних джерел; здатність генерувати нові ідеї (креативність); здатність застосовувати принципи верховенства права для розв'язання складних задач і проблем, у тому числі, у ситуаціях правової невизначеності; здатність обґрунтовувати та мотивувати правові рішення, давати розгорнуту юридичну аргументацію; здатність застосовувати медіацію та інші правові інструменти альтернативного позасудового розгляду та вирішення правових спорів; здатність застосовувати міждисциплінарний підхід в оцінці правових явищ та правозастосовній діяльності; здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування; здатність критично оцінювати ефективність представництва і захисту прав, свобод та інтересів клієнтів; здатність доносити до фахівців і нефахівців у сфері права інформацію, ідеї, зміст проблем та характер оптимальних рішень з належною аргументацією; оцінювати природу та характер суспільних процесів і явищ, і виявляти розуміння меж та механізмів їх правового регулювання; обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи; дискутувати зі складних правових проблем, пропонувати і обґрунтовувати варіанти їх розв'язання; мати практичні навички розв'язання проблем, пов'язаних з реалізацією процесуальних функцій суб'єктів правозастосування [19]. Таким чином, кандидат на посаду судді вже під час здобуття вищої юридичної освіти здобуває необхідні знання, навички та вміння для ефективного виконання посередницької функції для пошуку взаємоприйнятної для учасників справи вирішення їх правового конфлікту, покладеної на суддю у процедурі врегулювання господарського спору за участю судді.

Згідно з пунктом восьмим частини сьомої статті 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» суддя зобов'язаний систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду. Частиною восьмою цієї ж статті передбачено, що суддя проходить підготовку у Національній школі суддів України (далі – НШСУ) не менше ніж раз на три роки. Статтею 89 цього Закону більш детально визначено загальні засади підготовки суддів у НШСУ. У ній вказано, що особа призначена на посаду судді та в якій відсутній стаж роботи на посаді судді, проходить відповідну підготовку щороку протягом перших трьох років після призначення. Особа, призначена на посаду судді та в якій відсутній стаж роботи на посаді судді, з метою отримання практичних навичок роботи в суді проходить початкову підготовку в НШСУ. Програму та порядок проходження початкової підготовки затверджує Вища кваліфікаційна комісія суддів України за пропозицією НШСУ. НШСУ проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, в якому вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. З цією метою НШСУ організовує тренінги, що є обов'язковими в межах підготовки, а також тренінги, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб.

Відповідно, НШСУ реалізовує програми початкової підготовки суддів, підтримання кваліфікації суддів та підвищення кваліфікації суддів [2]. Програма початкової підготовки суддів місцевих господарських судів передбачає проходження тренінгу «Альтернативні способи вирішення конфліктів (спорів)» тривалістю вісім академічних годин. Тематика тренінгу передбачає вивчення таких тем: конфлікт та його розвиток; види альтернативних способів вирішення конфліктів (спорів); медіація, арбітраж, переговори; відновне правосуддя; розгляд справ за участю судді як спосіб досудового врегулювання [16]. Загалом

наявність таких тем у програмі початкової підготовки судді може додатково до знань, отриманих при здобутті вищої юридичної освіти, зацентрувати увагу судді не лише на його повноваженнях щодо розгляду та вирішення справи, але й на сутнісній природі юридичного спору, його конфліктологічних характеристиках та можливостях врегулювання спору (конфлікту) на основі взаємного порозуміння сторін без імперативного судового рішення. Проте формулювання теми «Розгляд справ за участю судді як спосіб досудового врегулювання» викликає певні теоретичні зауваження. Перш за все, йдеться про те, що суддя в процедурі врегулювання спору не розглядає справу, і ця процедура не є досудовою.

Згідно з частиною першою статті 19 ГПК сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Статтею 162 цього Кодексу передбачено, що у позовній заяві повинні міститися відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом встановлений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. При цьому відповідно до пункту шостого частини п'ятої статті 174 ГПК суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи у разі, якщо позивачем до заяви не додано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

В юридичній науці розмежовують досудове, позасудове, альтернативне врегулювання спорів. Так, Р. Ю. Ханік-Посполітак та В. В. Посполітак обґрунтовують, що «досудове» врегулювання спорів – це спеціально визначена у законі процедура, яка є передумовою звернення до суду з вимогою про вирішення спору по суті [21, с. 42]. З ними щодо цього погоджуються Х. Марич та І. Дерюгін, які водночас до ознак досудового врегулювання господарських спорів, окрім передбаченої законом обов'язковості, включають також договірну обов'язковість. Позасудовим же врегулюванням вони називають процедуру, яка може бути здійснена до звернення до суду, або під час судового провадження, або під час виконання рішення суду [3, с. 161].

Тобто досудове врегулювання повинне передувати зверненню до суду. Натомість врегулювання спору за участю судді відбувається вже після звернення до суду. Крім того, врегулювання спору за участю судді може здійснюватися до початку розгляду справи по суті. Таким чином некоректно говорити і саме про «розгляд справи за участю судді» як альтернативний спосіб врегулювання. Адже в процедурі врегулювання спору за участю судді суддя не розглядає справу. Тому доречніше було б відповідну тему у курсі початкової підготовки суддів назвати відповідно до формулювання, закріпленого у ГПК: «Врегулювання господарського спору за участю судді як альтернативний спосіб вирішення господарського спору».

Саме виходячи з таких підходів та законодавчих визначень сформульовано тему «Врегулювання спору за участю судді та медіація в господарському процесі» Програми підготовки для підтримання кваліфікації суддів місцевих господарських судів і помічників суддів місцевих та апеляційних господарських судів [15]. Таким чином, програми підготовки суддів передбачають формування у судді такого рівня знань та навичок, за якого суддя не лише формально застосовуватиме норми матеріального права при вирішенні господарських спорів, але й матиме комплексне розуміння природи конфлікту, який став причиною звернення до господарського суду, в тому числі і його соціологічного та економічного значення, та сприятиме його врегулюванню на основі взаємної згоди сторін. Такий підхід може сприяти не лише уникненню економічно негативних наслідків, які може спричинити імперативне вирішення конфлікту, але й створити умови для подальшого розвитку економічних відносин та економічного розвитку загалом.

Важливість підготовки суддів до участі у врегулюванні спорів як посередника загалом відповідає підходу Консультативної ради європейських суддів, викладеному у підпунктах iii–iv пункту 28 Висновку № 4 (2003) про належну початкову підготовку та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях. З огляду на різноманітність систем підготовки суддів у Європі КРЕС, серед іншого, рекомендує щоб такі теоретичні і

практичні програми не обмежувалися суто юридичними галузями, а також включали підготовку з етики та ознайомлення з іншими сферами, які стосуються діяльності судді, такими як, наприклад, управління судовими справами та управління судами, інформаційні технології, іноземні мови, соціальні науки та альтернативні засоби вирішення спорів; щоб підготовка була плюралістичною для гарантування та посилення широкого світогляду судді; [11, с. 210]. Для розвитку такого підходу до підготовки суддів у пунктах 68, 70 Висновку № 10 (2007) про судову раду на службі суспільству КРЕС вказує, що для отримання кандидатами на посаду судді якісної підготовки КРЕС рекомендує судовій раді брати безпосередню участь або іншим чином співпрацювати з навчальними установами при розробленні програми первинної підготовки, за допомогою якої кандидати розвинуть та поглиблять не лише свої юридичні знання з національного та міжнародного матеріального і процесуального права, а й отримають додаткові навички, наприклад, знання іноземних мов, етики, альтернативного вирішення спорів. Тоді суспільству служитимуть судді, які здатні правильно застосовувати право, мають критичне й незалежне мислення та вивчають суспільні проблеми й нові ідеї. Стосовно підвищення кваліфікацій діючими суддями КРЕС вважає, що судова рада повинна заохочувати суддів до участі в програмах навчання як важливої складової їхньої професійної діяльності. Власний професійний розвиток через підвищення кваліфікації, що повинно розумітися як постійний процес упродовж усієї кар'єри, є юридичним та етичним обов'язком і правом суддів. Судді, виконуючи свої обов'язки, повинні, зокрема, стежити за змінами в національному та міжнародному праві й практиці, відчувати суспільні тенденції та знайомитися з альтернативними методами вирішення спорів. КРЕС рекомендує радам урахувувати участь суддів у навчальних програмах при розгляді питання про їх підвищення на посаді. [12, с. 465–466].

Загалом переосмислення ролі судді вимагає перегляду його статусу як учасника процесуальних відносин. Суддя у своїй класичній ролі є особливим учасником господарських процесуальних правовідносин. Його роль у господарських процесуальних відносинах визначається схемою «позивач – суд – відповідач», обґрунтованою В. М. Дем'яком у дисертаційному дослідженні «Учасники господарського процесу в позовному провадженні». Авторка також не заперечує загальноприйнятту концепцію процесуальних правовідносин за схемою «суд–учасник процесу». При цьому вона вірно зауважує, що серед науковців немає єдності щодо процесуальних зв'язків між суб'єктами. Так, у процесуальному праві загальноприйнятною є думка про те, що обов'язковим суб'єктом кожного елементарного правовідношення виступає суд (суд – сторона, суд – прокурор, суд – свідок, суд – перекладач і т.д.). Водночас інколи стверджується, що процесуальні правовідносини можуть виникати між самими учасниками судочинства поза участю суду, наприклад безпосередньо між сторонами. На думку дисертантки обидві точки зору не безспірні і вона доходить висновку, що необхідно розмежовувати два рівні процесуальних зв'язків, а саме: прямі (між учасниками і судом) і посередницькі (за схемою: позивач – суд – відповідач) [1, с. 6, 67, 201]. Відповідно, суд (суддя) є учасником усіх процесуальних правовідносин.

Загалом науці процесуального права притаманний підхід, який розмежовує суд (суддів) та учасників процесу, попри його певну парадоксальність. Він відповідає структурі ГПК: положення про склад суду містяться у главі третій «Склад суду. Відводи» розділу першого «Загальні положення», тоді як у главі четвертій «Учасники судового процесу» містяться положення про учасників справи (позивач, відповідач, треті особи), представників, інших учасників судового процесу (помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст). Таким чином нормативно суд відмежовано від учасників судового процесу.

Парадоксальність винесення суду (судді) за межі кола учасників судового процесу полягає у тому, що судовий процес ототожнюють із судочинством та визначають як діяльність суду та інших учасників цивільного судочинства, з приводу розгляду та вирішення справи, що здійснюється в порядку, передбаченому цивільними процесуальними нормами [22, с. 12]. Л. В. Мелех розглядає господарський процес як встановлена нормами

господарського процесуального права форма діяльності державних господарських судів в Україні, спрямована на захист оспорюваного чи порушеного права організацій, громадян-підприємців, акціонерів відповідно до концепції цих судів [5, с. 41]. В. В. Резнікова визначає господарський процес у широкому та вузькому розумінні. У широкому – це сукупність послідовних дій, урегульованих правовими нормами, котрі спрямовані на застосування і реалізацію господарсько-правових норм. У вузькому – це врегульована законом господарсько-процесуальна діяльність суб'єкта господарської юрисдикції щодо застосування матеріального права при вирішенні господарсько-правового спору чи розгляді справ про господарські правопорушення. Загалом же на її думку, господарський процес – це урегульований господарськими процесуальними нормами процесуальний порядок (система взаємопов'язаних правових форм) провадження діяльності уповноваженими суб'єктами, що виявляється у здійсненні правосуддя в господарських справах, захисті порушених прав, свобод та інтересів учасників господарських правовідносин [18, с. 43].

Таким чином, суд у науці господарського процесуального права визнається основним суб'єктом господарського процесу. Саме на суд (суддю) покладено керівництво процесом, постановлення ухвал про рух справи, задоволення чи відмова у задоволенні клопотань учасників справи та інших учасників процесу, зрештою – ухвалення рішення по суті справи. Тому норми про склад суду у ГПК справді доречно виносити в окрему главу з огляду саме на унікальну роль суду в судовому процесі. Проте нормативне виключення суду (судді) з кола учасників процесу залишається дискусійним.

Одним зі складових елементів права на справедливий суд, закріпленого у статті шостій Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10], є розгляд справи судом, встановленим законом. Фраза «встановлений законом» означає не лише законні підстави для існування «суду», але й дотримання судом конкретних правил, що регламентують його діяльність. Законність суду або трибуналу за своїм визначенням охоплює як його склад у кожній справі, так і процедуру первинного призначення суддів [9, с. 81]. Таким чином, окрім належної підготовки суддів, важливе значення має визначення складу суду у порядку, встановленому законом. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» такий аспект конвенційного права на справедливий суд відображено у праві на повноважений суд, закріпленому у статті восьмій цього Закону. Згідно з нею ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом. Суддя розглядає справи, одержані згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону. На розподіл судових справ між суддями не може впливати бажання судді чи будь-яких інших осіб. Згідно зі статтею 15 зазначеного Закону справи у судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних. Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою (далі – ЄСІТС) у порядку, визначеному процесуальним законом. Частиною п'ятою статті 15-1 цього Закону насанкціоноване втручання в роботу ЄСІТС та в автоматизований розподіл справ у суді тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Господарським процесуальним кодексом України передбачено (стаття 33) одноособовий або колегіальний розгляд справ у суді першої інстанції. Так, згідно з частиною першою цієї статті справи у судах першої інстанції розглядаються суддею одноособово, крім випадків, визначених цим Кодексом. Водночас, згідно з частиною другою будь-яку справу, що відноситься до підсудності суду першої інстанції, залежно від категорії і складності справи, може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів, крім справ, які розглядаються в порядку наказного і спрощеного позовного провадження. Отже, будь-яка справа, що розглядається в господарському суді в порядку звичайного позовного провадження, може бути розглянута колегією суддів у першій інстанції.

Статтею 32 ГПК передбачено, що визначення судді, а в разі колегіального розгляду – судді-доповідача для розгляду конкретної справи здійснюється ЄСІТС. Колегіальний розгляд

справи здійснюється постійними колегіями, персональні склади яких визначається зборами суддів відповідного суду.

На випадок колегіального розгляду справи статтею 188 ГПК чітко визначено, що проведення процедури врегулювання спору за участю судді покладається включно на суддю-доповідача. Такий вузький підхід до визначення судді, який буде спрямовувати проведення врегулювання спору для досягнення сторонами врегулювання спору, видається недоречним. Ефективність процедури примирення суттєво залежить від наявності у певного судді спеціальної підготовки у сфері врегулювання спору, в тому числі і як медіатора, а також позитивної репутації, яка викликає довіру сторін.

Як довів у своєму дисертаційному дослідженні О. Б. Тиханський, сучасний суддя, крім свого основного обов'язку (здійснення правосуддя), виступає в ролі кейс-менеджера – фахівця з управління судовою справою, що зобов'язує його в першу чергу застосовувати професійні навички та знання у вмінні слухати та здобутті довіри обох сторін, вмінні подати інформацію, відкритості, толерантності, емоційної зрілості та стабільності. Саме від професійних дій судді під час проведення врегулювання спору залежить позитивне сприйняття її учасниками та можливість укладення мирової угоди, що зобов'язує його все частіше виконувати непритаманні для нього раніше функції нейтрального посередника для примирення [20, с. 24–25].

На важливості довіри учасників цивільної справи в процедурі врегулювання як один до одного, так і до судді, який здійснює врегулювання, наголошує В. С. Прущак. Зокрема, вона доходить висновку, що зовсім не кожен суддя-доповідач може здійснювати процедур врегулювання спору, як це передбачено чинним ЦПК України, а лише ті з них, хто бажає проводити переговорні процедури між учасниками спору, має навички створення атмосфери довіри на даній стадії розгляду справи та налагодження взаємозв'язку між сторонами задля компромісного врегулювання спору та для забезпечення цих навичок пройшли відповідне навчання й професійну підготовку [17, с. 112].

Отже, довіра до судді, висока кваліфікація судді як посередника відіграють важливу роль не лише для продуктивності процедури врегулювання спору за його участю, але й для початку цієї процедури. Адже врегулювання спору за участю судді здійснюється за згодою сторін.

В цивільному судочинстві, де справи, в яких може бути застосовано процедуру врегулювання спорів за участю судді, розглядаються у першій інстанції одноособово, у сторін відсутня навіть потенційна можливість обрати суддю для проведення з його участю процедури врегулювання спору.

Натомість, як зазначалося вище, у господарському судочинстві справи в суді першої інстанції можуть розглядатися колегіально у складі трьох суддів. В такому разі з'являється потенційна можливість вибору для проведення врегулювання спору одного із трьох суддів. Наразі, така можливість законом не передбачена – врегулювання покладається включно на суддю-доповідача. Але з огляду на те, що врегулювання спору за участю судді є добровільним як в аспекті вступу до такої процедури, так і умов врегулювання, ставити до судді, який здійснюватиме врегулювання, такі само вимоги щодо автоматизованого розподілу, видається надмірним. Навпаки. В умовах, коли сторони можуть більше довіряти іншому, крім доповідача, члену колегії суддів, який в аспекті посередництва при врегулюванні спорів має вищу кваліфікацію або більший досвід, або кращу репутацію, було б доречно сторонам справи дати можливість спільно обирати, який саме із суддів колегії буде проводити процедуру врегулювання спору.

Висновки (підсумки, перспективи).

Суддя, попри те, що законодавчо його виключено із кола учасників господарського процесу, є його основним суб'єктом: він керує процесом, постановляє ухвали про рух справи, задовольняє чи відмовляє у задоволенні клопотань учасників справи та інших учасників процесу, ухвалює рішення по суті справи.

Чинне законодавство встановлює низку вимог до компетентностей судді, які передбачають наявність у претендента на таку посаду знань, необхідних для здійснення ефективного врегулювання спору за участю судді. До таких віднесено Стандарт вищої освіти зі спеціальності 081 Право для другого (магістерського) рівня вищої освіти, Програма кваліфікаційного іспиту кандидатів на посаду судді місцевого суду та суддів, які мають намір бути переведеними до іншого місцевого суду, Програма початкової підготовки суддів, Програма підготовки для підтримання кваліфікації суддів місцевих господарських судів. Загалом такий підхід відповідає рекомендаціям Консультативної ради європейських суддів до початкової підготовки суддів та підвищення їх кваліфікації.

Визначення судді, який здійснюватиме врегулювання спору, у господарському процесі має особливості, пов'язані з можливістю розгляду справ у суді першої інстанції колегією суддів. Законодавство визначає, що здійснювати врегулювання спору за участю судді може лише суддя-доповідач, визначений при автоматизованому розподілі справи. Однак принципи добровільності цієї процедури та взаємної згоди сторін спору дають підстави для наділення сторін спору правом самостійно обирати, хто саме з колегії суддів, на яку згідно з законом покладено розгляд господарської справи, буде здійснювати врегулювання спору.

Посилання:

1. Дем'як В. М. Учасники господарського процесу в позовному провадженні. Дис... канд. юрид. наук. за спец. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук, 2012. 226 с.
2. Діяльність. Національна школа суддів України. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/diyalnist/> (дата звернення 15.03.2026).
3. Марич Х., Дерюгін І. Досудове та позасудове врегулювання спорів у господарському процесі України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 4 (36). С. 157–163.
4. Махніцький О. І. Судова влада: сутність, зміст та поняття. Актуальні проблеми держави і права. 2013. Вип. 70. С. 19–25.
5. Мелех Л. В. Господарський процес України: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 316 с.
6. Найфлейш В. Д. Окрема думка судді у господарському процесі. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова, Одеса, 2014. 190 с.
7. Положення про порядок складення кваліфікаційного іспиту та методики оцінювання кандидатів: Затверджено рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 19.06.2024 № 185/зп-24. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/page/polozhennya-pro-poryadok-skladannya-kvalifikatsiyного-ispytu-ta-metodyku-ocinyuvannya-kandydativ>.
8. Попков П. О. Мирова угода в господарському процесі. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Донецький юридичний інститут МВС України, Кривий Ріг, 2019. 253 с.
9. Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. – Право на справедливий суд (цивільний аспект): Оновлено 31 серпня 2024 року. Європейський суд з прав людини, 2024. 176 с.
10. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
11. Про належну початкову підготовку та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях: Висновок № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи. Documents of the Consultative Council of European Judges = Документи Консультативної ради європейських суддів : [офіц. вид.] / упоряд. А. О. Кавакін. 3-тє вид., допов. Київ : Видавничий Дім «Ратіо Дециденді», 2020. 940 с. С. 205–214.
12. Про судову раду на службі суспільству: Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи. Documents of the Consultative Council of European Judges = Документи Консультативної ради європейських суддів : [офіц. вид.] / упоряд. А. О. Кавакін. 3-тє вид., допов. Київ : Видавничий Дім «Ратіо Дециденді», 2020. 940 с. С. 451–473.

13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

14. Програма іспиту та таксономічна характеристика анонімного тестування загальних знань у сфері права та з кожної спеціалізації суду (адміністративної, господарської, загальної) для проведення кваліфікаційного іспиту кандидатів на посаду судді місцевого суду та суддів, які мають намір бути переведеними до іншого місцевого суду: Затверджено рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів від 29.01.2025 № 29/зп-25. URL: https://www.vkksu.gov.ua/sites/default/files/dodatok_3_8.pdf.

15. Програма підготовки для підтримання кваліфікації суддів місцевих господарських судів і помічників суддів місцевих та апеляційних господарських судів: Затверджено ректором Національної школи суддів України 24.09.2025. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/training/programi-pidgotovki-kiiv/29-veresnya-03-jovtnya-2025-r-programa-pidgotovki-dlya-pidtrimannya-kvalifikatsii-suddiv-mistsevih-gospodarskih-sudiv-i-pomichnikov-suddiv-mistsevih-ta-apelyatsiynih-gospodarskih-sudiv/>.

16. Програма початкової підготовки суддів місцевих господарських судів: Затверджено рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 10.07.2024 № 219/зп-24. URL: <https://vkksu.gov.ua/doc/pro-zatverdzhennya-poryadku-prohodzhennya-pochatkovoyi-pidgotovky-suddiv-v-nacionalniy-shkoli>.

17. Прущак В. С. Врегулювання спору за участю судді в цивільному судочинстві України. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. 192 с.

18. Резнікова В. В. До питання про поняття господарського процесу. Економіка та право. 2015. № 2 (41). С. 38–44.

19. Стандарт вищої освіти зі спеціальності 081 Право для другого (магістерського) рівня вищої освіти: Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2022 № 643. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-081-pravo-dlya-drugogo-magisterskogo-rivnya-vishoyi-osviti>.

20. Тиханський О. Б. Врегулювання цивільного спору за участю судді в цивільному судочинстві України. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Київ, 2021. 252 с.

21. Ханик-Посполітак Р. Ю., Посполітак В. В. «Досудове», «альтернативне», «позасудове» врегулювання/ вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 1. С. 38–44.

22. Цивільний процес: навч. посіб. / [К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін.]. Харків: Право, 2018. 362 с..

Статтю було подано	31.03.2026	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	13.05.2026	The article has been revised
Статтю було прийнято	15.05.2026	The article was accepted